

Олег РАЗИГРАЄВ

ДЕРЖАВНА ПОЛІЦІЯ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В ОХОРОНІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ У 1919–1926 рр.

Ріст зацікавленості проблемами українсько-польських взаємин зумовлений переосмислення історичної спадщини України в контексті всесвітньої історії. Одним з важливих і водночас малодосліджених періодів в історії обох народів і держав є двадцятиліття між Першою й Другою світовими війнами. Саме тоді постала та функціонувала відновлена багатонаціональна Польська держава – Друга Річ Посполита, у політиці якої Україна й українське питання посідали вагоме місце.

Важливим елементом життєдіяльності міжвоєнної Польщі було здійснення нею специфічної політики на території Волині¹ та Східної Галичини, що тоді входили до її складу. Попри належний рівень вивчення окремих граней такої політики, практично нез'ясованими залишаються питання діяльності польських органів внутрішніх справ, зокрема державної поліції. Дослідження діяльності польських поліцейських структур дозволяє розкрити чимало важливих аспектів суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного та духовного життя Другої Речі Посполитої.

Загальний огляд становлення та організації польської державної поліції на Волині

Діяльність державної поліції Другої Речі Посполитої здійснювалась на відповідній нормативно-правовій базі. Її основу склали закони і підзаконні акти з різним ступенем юридичної сили та

низка розпоряджень міністерств. До нормативно-правової бази також належать розпорядження вищого керівництва держави щодо тимчасових органів польської влади на зайнятих її військами українських територіях. Такими органами були Цивільне управління східних земель та Цивільне управління Волинських земель і Подільського фронту. Утворена згідно закону від 24 липня 1919 року державна поліція проголошувалась організацією служби безпеки, головне завдання якої полягало в охороні громадської безпеки та суспільного порядку. Як виконавчий орган державної влади поліція підпорядковувалась Міністерству внутрішніх справ, воєводам та старостам, а також органам місцевого самоврядування. Такі положення закону були покликані створити централізований орган безпеки Другої Речі Посполитої. Однак ними було закладено і принцип двовладдя у діяльність поліцейських структур, оскільки вони опинились у залежності як від поліцейського керівництва, так і від представників державної влади.

Відповідно до внутрішньої структури поліція поділялась на три великі корпуси: загальна, слідча (кримінальна) та політична. До корпусу загальної поліції належали офіцери, які несли службу на теренах окружного управління державної поліції, повітових управлінь, комісаріатів та дільниць. Головне завдання загальної поліції полягало у забезпеченні правопорядку, охороні інтересів громадян, суспільства і держави. Питання боротьби із злочинністю перебувало у компетенції слідчої (кримінальної) поліції. Щодо політичної поліції, то це була спеціальна служба, яка проводила постійний моніторинг суспільно-політичної ситуації і на цій основі виявляла та знешкоджувала диверсійні та антидержавні угруповання. Цей корпус поліції кілька разів реорганізовувався і, як наслідок, виступав під різними назвами: Інспекторат політичної дефензиви (1919–1920 роки), політична дефензива (Відділ IV–Д) (1920–1923 роки), Інформаційна служба (1923–1924 роки), Політична поліція (1924–1926 роки).

Територіальна організація державної поліції відповідала адміністративному поділу Другої Речі Посполитої. Відповідно тут функціонували такі структурні одиниці: Головне управління;

воєводські (до грудня 1924 року – окружні) управління; повітові управління; комісаріати поліції (розташовувались у повітових містах або несли службу на території кварталів великих міст); дільниці (розташовувались на території гмін).

Становлення державної поліції Другої Речі Посполитої на Волині проходило в умовах польсько-української (1918–1919 роки), а згодом і польсько-радянської (1919–1920 роки) воєн. Хронологічно його можна поділити на кілька умовних етапів. Перший – травень 1919 – липень 1920 років – характеризувався переходом функцій з охорони громадського порядку від місцевих правоохоронних структур до підрозділів комунальної поліції на території міст та до загонів польової жандармерії у сільській місцевості. Вказані формування здійснювали свою діяльність під контролем Управління повітів Волині – складової тимчасового адміністративного утворення, яким було Цивільне управління східних земель. Внаслідок адміністративних змін на Волині, які мали місце в січні 1920 року, в рамках новоутвореного Цивільного управління Волинських земель і Подільського фронту (далі – ЦУВЗ і ПФ) на початку лютого 1920 року розпочався процес формування спеціально організованих на військовий кшталт поліцейських структур. Ними стала поліція ЦУВЗ і ПФ, або «кресова поліція», яка юридично була затверджена лише у травні 1920 року.

Головними проблемами поліції в означений період були: непродуманий територіальний поділ службових районів, низький рівень професійної підготовки та моральний стан особового складу, зокрема його дисципліни, нестача озброєння, амуніції та обмундирування, неукомплектованість кадрів та незадовільний санітарний стан на службових теренах. Даний період закінчується ліквідацією новостворених польських органів внутрішніх справ внаслідок вступу радянських військ на терени Волині у липні-серпні 1920 року.

Другий етап розвитку польської державної поліції на Волині охоплює вересень 1920 – лютий 1921 років. Він пов'язаний з відновленням поліцейських формувань Другої Речі Посполитої під керівництвом Управління поліції прифронтових і етапних

територій з центром в Константині. Утворення польських поліцейських структур на Волині було завершено з укладенням 12 жовтня 1920 року перемир'я між Другою Річчю Посполитою та радянською Росією і радянською Україною. У січні-лютому 1921 року було утворено Управління державної поліції Волинського (XIII) округу. У цей час тривали ротаційні процеси серед особового складу поліцейського корпусу, які характеризувались поступовим витісненням з органів поліції представників місцевого населення та залученням кадрів, які прибули з центральних регіонів Другої Речі Посполитої.

Вищою структурною одиницею польської державної поліції на Волині стало Волинське воєводське (до грудня 1924 року – окружне) управління державної поліції. Воно поділялось на адміністративно-організаційний та бюджетно-господарський відділи. До складу окружного управління входили воєводська школа для поліцейських, яка розташовувалась в Острозі, слідче управління (окрім поточних розслідувань виконувало розпорядження органів суду та прокуратури, що торкались загальновоєводських справ), управління політичної поліції та резервний поліцейський підрозділ.

Повітові управління поліції виникли на Волині ще в період функціонування «кресової поліції» Цивільного управління Волинських земель і Подільського фронту. Станом на лютий 1921 року діяли повітові управління у Володимирі, Горохові, Дубно, Ковелі, Кременці, Любомлі, Луцьку, Острозі та Рівному. Реорганізаційні процеси 1924 року зумовили скасування Острозького управління і появу двох нових повітових поліцейських управлінь – Костопільського та Здолбунівського. У першій половині 1926 року на Волині функціонувало 10 повітових управлінь польської державної поліції – Луцьке, Ковельське, Горохівське, Володимирське, Любомльське, Рівненське, Кременецьке, Дубенське, Костопільське та Здолбунівське.

На території міст Волинського воєводства структурною одиницею поліції виступали комісаріати, зокрема деякі з них мали спеціальні обов'язки. Так, упродовж 1921–1923 років працював комісаріат

державної поліції у Корці, який водночас виконував функції прикордонного пункту пропуску. На першу половину 1926 року на Волині функціонувало п'ять комісаріатів державної поліції: Луцький, Рівненський (I-й і II-й), Ковельський та Здолбунівський.

Низовими одиницями територіальної організації поліції були дільниці (постерунки). Їхня основна функція полягала в охороні правопорядку переважно в сільській місцевості, де вони, головним чином, і розташовувалися. У 1922 році на Волині нараховувалось 143 дільниці поліції. На початку 1924 року функціонувало вже 208 дільниць. Збільшення низових ланок державної поліції було пов'язано із залученням її до охорони волинської ділянки східного кордону Другої Речі Посполитої. У 1925–1926 роках на терені Волинського воєводства діяло 184 постерунки. Їх, за висновками вищих поліцейських чинів та державної адміністрації, було недостатньо для підтримання правопорядку в умовах активізації більшовицького та диверсійного рухів.

До складу поліцейського корпусу Волині входила слідча (кримінальна) поліція, яка була утворена наприкінці 1920 року. З 1 лютого 1921 року почали діяльність слідчі філії у Луцьку, Рівному, Острозі, Кременці, Дубно, Ковелі та Володимирі. Восени того ж року розпочалось укрупнення цих підрозділів на повітовому рівні. Цей процес проходив шляхом ліквідації одних підрозділів з одночасним збільшенням територіальних меж діяльності інших. У 1922 році на Волині функціонувало слідче управління при окружному управлінні поліції у місті Луцьку та чотири слідчі підрозділи при повітових управліннях у Луцьку, Рівному, Ковелі та Дубно. До головних завдань кримінальної поліції належали: запобігання та розкриття злочинів, ведення слідства у справах вбивства, крадіжок, шахрайства, вимагання, лихварства тощо.

На території Волинського воєводства від початку лютого 1921 року працювали підрозділи політичної поліції. Її першим утворенням став Відділ IV–Д. Його структури перебували під юрисдикцією Волинського окружного управління поліції. Станом на 1922 рік на теренах Волинського воєводства здійснювала діяльність експозитура Відділу IV–Д у Луцьку, а також агентури у Рівному, Острозі, Кременці

та Луцьку. У другому кварталі 1923 року внутрішній контроль над суспільно-політичним рухом перейшов до Інформаційного відділу, який функціонував при управлінні безпеки Волинського воєводства. У квітні 1924 року відбулась остання в досліджуваній період реорганізація підрозділу Міністерства внутрішніх справ, який займався боротьбою з проявами антидержавної діяльності: згідно розпорядження міністерства була утворена Політична поліція. У Луцьку розпочало діяльність Округне управління Політичної поліції; її підрозділи функціонували в Луцьку, Рівному, Острозі, Кременці, Ковелі.

Засади формування і діяльності поліції здійснювалися на підставі законодавства Другої Речі Посполитої, відповідних наказів і розпоряджень цивільного та поліцейського керівництва воєводства. Чисельність корпусу державної поліції визначалась з розрахунку на загальну кількість населення регіону та відповідно до його конкретних потреб. Серед інших чинників, які впливали на кадрове забезпечення поліцейського корпусу, слід відзначити стан громадської безпеки та правопорядку в конкретній місцевості, а також фінансові можливості воєводства. Чи не головними проблемами у функціонуванні поліцейського корпусу на Волині у 1921–1926 роках можна вважати постійну нестачу кадрів та низький стан дисципліни. Збільшенню чисельності особового складу поліцейських в регіоні сприяло залучення їх до охорони волинської ділянки східного кордону держави упродовж 1923–1924 років. Покладення цього завдання на поліцію збільшило смертність її працівників під час виконання службових обов'язків.

Важливою була роль державної поліції і у політичному житті регіону. Де-факто їй відводилася роль превентивно-репресивної одиниці. З одного боку, це повністю заперечувало широко маніфестований владою принцип аполітичності поліцейських органів, а з другого – відобразилося як у практичній діяльності політичної поліції на Волині в період виборчої кампанії 1922 року, так і у загальному підході щодо волинського політикуму. 1 вересня 1922 року голова Волинського окружного управління державної поліції звернувся до поліцейського корпусу з листом,

який санкціонував перехід службовців загального корпусу поліції у розпорядження місцевої влади на виборчий період. Використання поліції представниками державної адміністрації з метою тиску на виборців засвідчили численні скарги українських та білоруських депутатів (послів) у польському парламенті. За допомогою спеціально створеної мережі таємних агентів та інформаторів службовці державної поліції здійснювали нагляд за діяльністю політичних партій, громадських та культурно-просвітницьких організацій, місцевих політичних діячів. Окремо проводилася робота із виявлення та знешкодження осередків антидержавного та диверсійного рухів, пов'язаних, головним чином, з Комуністичною партією Західної України та численними законспірованими організаціями військового типу.

У досліджуваній період на польську державну поліцію Волинського воєводства були покладені обов'язки охорони волинської ділянки східного кордону Другої Речі Посполитої. Це пояснювалось тим, що протягом 1921–1925 років Волинський регіон став ареною диверсійно-терористичної діяльності більшовицьких озброєних загонів. Останні мали на меті спровокувати військовий конфлікт між Другою Річчю Посполитою та СРСР для підготовки приєднання західноукраїнських земель до радянської України та «експорту» більшовицької революції до країн Європи. Результати діяльності польської державної поліції на Волині з охорони кордону не виправдали сподівань, які покладались на неї урядом. Ефективність поліцейських органів на польсько-радянському кордоні виявилась надзвичайно низькою. Це було пов'язано з неприязним ставленням місцевого населення, активністю антидержавних угруповань, хибною кадровою політикою, незадовільною матеріальною базою та станом дисципліни. У підсумку 1 листопада 1924 року службу на польсько-радянському кордоні прийняв Корпус охорони прикордоння. Ця обставина, а також мілітаризація державної поліції, що відбулася водночас з проведенням серії гучних арештів і покарань членів антипольських збройних формувань упродовж 1924–1925 років певним чином сприяли нормалізації ситуації на Волині.

Поліція в охороні громадського порядку

Головне завдання польської державної поліції полягало в охороні законних прав та інтересів громадян, суспільства й держави від протиправних посягань, зокрема кримінальних злочинів. Основним методом боротьби проти кримінальної злочинності стала превентивно-репресивна діяльність. Для її проведення службовець державної поліції був зобов'язаний ґрунтовно ознайомитись з підконтрольною йому місцевістю, а також налагодити тісний зв'язок з місцевим населенням². З метою більш ефективної діяльності поліція проводила також патрулювання повітів.

У випадку виявлення фактів правопорушень поліцейські мали право застосовувати репресивні заходи³. У додатку до наказу № 92 Луцького повітового коменданта підкомісара М. Піотровського зазначалось, що превентивна система є однією з головних засад діяльності поліції⁴. Комендант державної поліції Волинського воєводства В. Гуджевський тлумачив поняття превентивної діяльності як комплексу дій, спрямованих на недопущення злочину. У зверненні до поліцейського корпусу регіону він писав:

Для суспільства превентивно-поліційна служба має головне значення, адже охороняє громадян перед злом... Натомість репресивна діяльність спрямована на розкриття вже здійсненого злочину, тим самим зменшуючи свою роль⁵.

На думку згаданого керівника поліції, кількість проведених арештів, складених протоколів та службових донесень не свідчила про ефективну діяльність правоохоронних органів. Навпаки, усе це вказувало на незадовільний стан безпеки, а отже, й на бездіяльність поліції. В. Гуджевський неодноразово наголошував підлеглим, що лише мінімальна кількість арештів характеризує ефективність поліцейської праці на теренах Волині⁶.

Чотири способи реагування на порушення суспільної безпеки та громадського порядку визначала «Тимчасова інструкція для державної поліції» 1923 року, укладена Т. Вольфенбургом та Я. Місевичем: 1. зауваження правопорушнику (при не умисному

порушенні); 2. повідомлення про злочин у поліцейський підрозділ (при скоєнні правопорушення і відсутності опору зловмисника діям поліцейського); 3. затримання правопорушника у відділку поліції (при неможливості встановити на місці особисті дані про нього); 4. арешт (в результаті санкції прокуратури або судової влади)⁷. Крім того, поліцейський мав право на проведення обшуку та застосування вогнепальної зброї⁸.

У грудні 1923 року органи внутрішніх справ отримали право конфіскувати вогнепальну зброю навіть у військових осадників, якщо останні не володіли відповідними дозволами⁹. Так, 9 грудня того ж року Острозьке повітове управління державної поліції видало службове розпорядження місцевим постерункам про облік зброї, яка перебувала у власності військових осадників. Поліцейські були зобов'язані встановити прізвище, ім'я, службове звання та постійне місце проживання військового осадника, що володів приватною зброєю, а також тип зброї¹⁰.

Ефективна реалізація превентивних заходів у Волинському воєводстві була можлива лише за умови налагодження взаємодії поліції з місцевим населенням. Однак значна частина останнього – через низку об'єктивних та суб'єктивних причин – досить обережно і часто неприязно ставилася до польської влади, в тому числі і поліції. Зрозуміло, що за таких умов поліція не могла сподіватись на добровільну співпрацю як з багатьма пересічними громадянами, так і з особами, які вже відбули судове покарання. Навіть використання психологічного тиску та шантажу проти громадян не гарантувало отримання правдивої та своєчасної інформації. Замісник керівника Окружного слідчого управління у Луцьку комісар К. Дістерхоф у листі до Воєводської команди державної поліції від 28 квітня 1922 року писав:

Піднесення бандитизму та злочинності величезною мірою підриває авторитет нашої влади та державності... Особливо тут, на кресах, де населення вороже налаштовано до нас, необхідно забезпечити йому [населенню – О. Р.] безпеку майна та життя. Усе це буде сприяти укоріненню переконання, що ми, поляки, піклуємося про місцеве населення. Опанування злочинності

об'єднає місцевих жителів і знищить будь-які приводи для ворожої агітації проти нашої держави.¹¹

Джерела державних архівів Волинської, Рівненської та Тернопільської областей свідчать, що польська поліція не змогла налагодити дієвих контактів з місцевими жителями. Вона загалом не користувалася стовідсотковою довірою ні серед українського (на початку 1920-х років складало близько 71 %), ні серед польського (складало 13 %) населення регіону, ні серед представників інших національних груп¹². Отже, не випадково, як стверджує польський дослідник історії поліції Другої Речі Посполитої Р. Літвінський, початок 1920-х років у Волинському воєводстві ознаменувався активізацією численних злочинних угруповань, що знаходили підтримку ззовні. Вони здійснювали напади на селянські господарства, підпалювали їхні домівки, а також переслідували українців, які підтримували добросусідські зв'язки з поляками.

За таких обставин комендант В. Гуджевський звернувся до Головного управління державної поліції з проханням збільшити чисельність службовців загальної поліції Волинського воєводства щонайменш на 40 %, а слідчої – на 50 %. Крім того, для підвищення її ефективності він просив вище керівництво покращити матеріально-технічне забезпечення працівників поліції транспортом, зброєю та телефонним зв'язком¹³. За визначенням волинського коменданта, організація належних умов праці для поліцейських була сукупністю дій, спрямованих на покращення їхнього побуту, насамперед забезпечення відповідними житловими умовами. Однак тогочасні волинські реалії не могли належним чином задовольнити найнеобхідніших побутових потреб службовців поліції¹⁴.

У липні 1923 року зі сторінок часопису «Волинський голос» («Głos Wołyński») частина польської спільноти звернулася до влади із закликом збільшити чисельність та зміцнити якісний склад поліції¹⁵. У резолюції Ковельського з'їзду зем'ян та військових осадників від 9 листопада 1924 року зазначалось, що робота поліції є недостатньо скоординованою, керівництво – неосвіченим, нормативно-правова база діяльності – недосконалою¹⁶. На думку воєводського коменданта

Ч. Грабовського, для контролю над ситуацією у кримінальній сфері необхідно розширити штат слідчої поліції, налагодити зв'язок, збільшити фінансування таємної агентури (конфідентів) та придбати спеціальне озброєння¹⁷.

Серйозною перешкодою для виконання органами внутрішніх справ Волинського воєводства належних їм функцій були незадовільні показники професійної підготовки поліцейських. Так, 28 квітня 1923 року волинський окружний комендант у письмовій формі повідомив своїх повітових колег про те, що загальна та слідча поліція у цілому не спроможна ефективно проводити таємний збір інформації або так звану таємну розвідку, що могло б бути запорукою розкриття багатьох злочинів¹⁸. В. Гуджевський виокремив також головні помилки поліцейських, що мали місце під час збору таємної інформації. Ішлося про безпосереднє звернення поліцейського до особи (про яку повинна була збиратись «таємна інформація») із запитаннями та намагання отримати усю необхідну інформацію від місцевих солтисів. На думку керівника державної поліції Волинського воєводства, поліцейська «таємна розвідка», проведена вищезазначеними методами, не мала жодного практичного значення для правоохоронних органів¹⁹. За таких обставин правоохоронна профілактика не виправдовувала сподівань окружного поліцейського керівництва й створювала цим підґрунтя для застосування репресивних дій.

Репресії на Волині були не чим іншим, як виявом відвертого поліцейського тиску на населення, що було законодавчо заборонено. Майже кожен пересічний громадянин був переконаний, що поліція «б'є злочинців і за допомогою застосування фізичної сили вимагає зізнання»²⁰. Тогочасний прокурор К. Рудницький, відомий як обвинувач на судовому процесі з приводу вбивства президента Г. Нарутовича (1922 року), у спогадах писав: «Відомо, що поліція була... Була з метою отримання зізнання у скоєнні злочину... З метою з'ясування обставин скоєння злочину та причетних до його виконання осіб...»²¹. К. Рудницький зауважував, що прокуратура неохоче займалась розслідуванням випадків перевищення поліцейськими професійних повноважень. Тогочасна регіональна

періодика повідомляла, що головне місце катувань на Волині – Луцьк:

Поліція обходиться із заарештованими по-звірячому – б'є на вулицях на очах у перехожих прикладами в спину. У тюрмі виривають нігті, закладають руки під двері, заковують у залізні кільця, домагаючись визнань²².

Один із в'язнів Луцької тюрми згадував:

Спочатку били головою об муровані стіни..., піднімали за волосся і кидали на підлогу, били палицями «по чому попало». Коли те все не допомагало, поміж руки і ноги просували палицю так, що людина не могла поворухнутись..., по босих ногах били гумовими палицями²³.

Питання необґрунтованих поліційних репресій розглядалось на засіданні Луцького магістрату 3 квітня 1921 року. Депутати скаржились не тільки на бездіяльність правоохоронців щодо злочинства та бандитизму, а й повідомили повітове старство про численні факти фізичного побиття місцевого населення та безпідставну реквізицію особистого майна²⁴.

Про репресії поліції щодо населення Волині йдеться у численних поданнях (інтерпеляціях) послів Української парламентської репрезентації – А. Васинчука, Я. Войтюка, В. Дмитрійчука, С. Козицького, Б. Козубського, В. Комаревича, М. Луцкевича, С. Маківки, І. Павлюка, С. Підгірського, Ю. Тимошука, М. Чучмая – до сейму та сенату. Вони свідчать про факти перевищення представниками державної поліції своїх службових повноважень, містять чимало прикладів фізичного насилля, допущених поліцією на ґрунті релігійної та національної нетолерантності. До них належали: застосування невинуватих тортур з метою отримання зізнання у скоєнні злочину, необґрунтоване використання вогнепальної зброї та цілеспрямоване залякування місцевого населення²⁵.

На думку посла Б. Тарашкевича з Білоруського сеймового клубу, на західноукраїнських та західнобілоруських землях

панувала «поліцейська система» з метою утримання в покорі осіб польської національності²⁶. Посол до сейму від Українського парламентського клубу С. Козицький під час засідання сейму 19 лютого 1924 року наголосив на необхідності проведення детального розслідування зловживань поліції не тільки у місцях відбування покарань, а й стосовно вільних громадян. Для підтвердження своїх слів він навів випадок, що мав місце 11 січня 1924 року у м. Дубно. Під час проведення ревізії у селян, які торгували деревиною, поліцейські встановили невідповідність документації М. Стеха чинним вимогам. Його допровадили до поліцейського відділку, де застосували для залякування вогнепальну зброю. На думку посла С. Козицького, такі дії поліції не сприяли налагодженню відносин з українською національною меншиною Другої Речі Посполитої²⁷.

У 1926 році набула розголосу справа про необґрунтований арешт п'яти мешканців Ковеля, що були звинувачені державною поліцією у крадіжці хутра. У приміщенні комісаріату поліція здійснила побиття затриманих нагайками та палицями. Того ж дня арештанти були звільнені за відсутністю складу злочину²⁸.

Польський науковець М. Соколовський стверджує, що до травня 1926 року не було жодного засідання сейму, на якому б не порушувалося питання зловживань органами внутрішніх справ. Лише за 1923 рік парламентарі виголосили 217 публічних звернень (з них 150 було визнано безпідставними) щодо неправомірних дій поліції²⁹. Варто підкреслити, що від її протиправних дій періодично страждало й польське населення. Слід пам'ятати й те, що звернення (інтерпеляції, запити) парламентарів не завжди були об'єктивними, а тому цим видом джерел варто послуговуватись з обережністю.

Необґрунтовані репресивні дії поліції викликали напружене ставлення до неї жителів Волині. Це нерідко переростало в акції насильства над її представниками, про що свідчать численні повідомлення у волинській пресі. Так, у липні 1922 року мешканці с. Рудники Кременецького повіту роззброїли поліцейський загін; жителі с. Деражне Рівненського повіту побили поліцейського

В. Девіза, який у справі про конокрадство приїхав до села для збору свідчень та огляду коней³⁰.

Водночас, помилково вважати, що поліція застосовувала репресивні заходи лише на Волині і лише проти конкретної національної групи. Люблінський воєвода 9 грудня 1925 року звернувся до окружного коменданта з вимогою з'ясувати і розслідувати факти побиття місцевого населення правоохоронцями. Воєвода також звернув увагу на необ'єктивне проведення слідства і зазначив, що за такі зловживання керівництво поліції буде притягнуто до відповідальності³¹.

Діяльність поліцейських підрозділів щодо забезпечення правопорядку, зокрема подолання злочинності, фіксувалася у матеріалах польської статистики. На думку К. Дістерхофа, ведення статистики було одним із найважливіших завдань державної поліції. Коректно опрацьовані статистичні дані становили багате джерело інформації для практичної діяльності правоохоронних органів. Оцінюючи проведення статистичних підрахунків, керівництво слідчої служби вказувало на певні недоопрацювання. Нерідко надіслані до Окружного слідчого управління дані були переповнені помилками і неточностями³².

Повітові управління державної поліції періодично складали щотижневі ситуаційні рапорти, де містилась інформація про зареєстровані та розкриті кримінальні злочини³³. Наприкінці кожного місяця воєводське управління узагальнювало зазначену інформацію і за посередництвом Головного управління державної поліції передавало до Головного статистичного управління³⁴. За кількісною характеристикою зафіксованих і розкритих злочинів можна простежити конкретні результати діяльності державної поліції на Волині у підтриманні громадського порядку та суспільної безпеки. Згадані дані не є вичерпними, однак, вони дозволяють прослідкувати тенденції до певних видів злочинів, які були зафіксовані та розкриті у Волинському воєводстві.

Найчисельнішу групу злочинів складали різного роду крадіжки. Так, упродовж 1922 року державна поліція воєводства зафіксувала 833 факти «викрадення майна зі зломом»: розкрито було лише 350 таких злочинів³⁵. У 1923 році зафіксовано 826 (розкрито 377) аналогічних

злочинів, у 1924 році – 576 (розкрито 306)³⁶. Протягом 1925 року поліція зафіксувала 1043, а 1926 року – 780 фактів «викрадення майна зі зламом»³⁷. У відомостях за 1925–1926 роки не зафіксовано рівень розкриття злочинів такого виду.

Статистика «крадіжок майна без зламу», або так званих кишенькових крадіжок, на Волині виглядала так: у 1922 році було зафіксовано 1838 злочинів (розкрито 1051), у 1923 році – 2746 (2010); 1924 році – 3202 (2136); 1925 році – 4454 (?), 1926 році – 6219 (?)³⁸.

Меншою була кількість зафіксованих та розкритих «крадіжок коней та худоби»: 1922 році – 1217 (розкриті – 352), 1923 році – 887 (289), 1924 році – 778 (250), 1925 році – 477 (?), 1926 році – 478 (?)³⁹. 15 липня 1923 року «Волинський щоденник» («Dziennik Wołyński») повідомляв про зростання випадків викрадення коней у Волинському воєводстві, а особливо у Горохівському повіті⁴⁰. Питання боротьби з цим видом злочинів розглядалось на з'їзді комендантів прикордонних повітових управлінь державної поліції Волинського та Люблінського воєводств, що мав місце у Томашові Люблінському 17 лютого 1925 року. За підсумками з'їзду делегати вирішили посилити контроль над операціями купівлі-продажу коней як з боку сил поліції, так і з боку представників староств⁴¹.

Упродовж 1922 року із 1217 зафіксованих «крадіжок з поля та лісу» поліції вдалося розкрити 739 випадків⁴². Означений вид злочину мав тенденцію до зростання: вже 1923 року поліція фіксує 2171 випадок, 1924 року – 2472, 1925 року – 1861, 1926 року – 1962⁴³.

Ця статистика свідчить про низький рівень розкриття органами внутрішніх справ різного роду крадіжок. «Кишенькові крадіжки» а також «крадіжки з поля та лісу» у міжвоєнний період були поширеним явищем. Однак, окрім низької ефективності дій поліції у цій галузі, варто зазначити й про слабе пильнування громадянами свого особистого майна. Крім того, місцеві мешканці із значним запізненням зверталися до поліції, що дозволяло злочинцям швидко збути викрадене майно.

На другому місці після крадіжок були злочини, пов'язані із завданням тілесних ушкоджень. Розкриття цієї категорії злочинів було

значно ефективнішим порівняно з різними видами крадіжок. Так, із 453 випадків завдання тілесних ушкоджень, зафіксованих у 1922 році, 445 було розкрито. У 1923 році зафіксовано 971 факт скоєння вищезгаданого злочину; розкрито – 1040 (ця цифра передбачала і злочини, розкриті у попередні роки)⁴⁴.

Існувала й така категорія злочину як вбивство. Упродовж 1922–1926 років на Волині було скоєно 319 таких злочинів: у 1922 році – 65 (розкрито 50), 1923 році – 69 (51), 1924 році – 61 (51), 1925 році – 53 (?), 1926 році – 71 (?)⁴⁵.

Найбільшого клопоту поліції, як і мирному населенню загалом, завдавали злочинні дії, що іменувалися «грабіж і розбій у бандах» та «звичайний грабіж і розбій». Звіти та рапорти поліцейських управлінь Волинського воєводства, а також повідомлення місцевої преси вказують на високий рівень бандитизму та злочинності протягом усього «досанаційного» періоду. За оцінкою Головного управління державної поліції, в останньому кварталі 1921 року найбільш небезпечним на Волині виявився Любомльський повіт. Тут були зафіксовані навіть напади на дільниці поліції⁴⁶. Причинами вкрай незадовільного стану безпеки керівник IV-го відділу Головного управління державної поліції вбачав у загальному правовому нігілізмі громадян, катастрофічній економічній ситуації, малоефективній діяльності поліції та низькій професійній підготовці⁴⁷.

У інструкційному циркулярі № 2 від 15 жовтня 1921 року начальника IV-го відділу Головного управління державної поліції Садовського зазначалось, що боротьба з бандитизмом є найголовнішим завданням державної поліції. Вказувалося, що правоохоронці для подолання злочинності повинні застосувати усі законні превентивно-репресивні заходи: цілодобово відстежувати криміногенну ситуацію; здійснювати постійний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі; таємно проникати у злочинні угруповання з метою збору необхідної інформації; скеровувати особливу увагу на осіб, які володіють вогнепальною зброєю (особливо на демобілізованих солдат); проводити обшуки у осіб, які підозрюються у незаконному зберіганні зброї; перебувати у постійному контакті з повітовими старостами та

гмінними війтами; налагодити співпрацю з населенням для отримання допомоги у пошуку та знешкодженні злочинців тощо⁴⁸.

Для боротьби з бандитизмом 15 вересня 1921 року був утворений мобільний підрозділ поліції у селі Мацеїв Ковельського повіту. Він налічував 18 осіб і опікувався територіями Ковельського, Любомльського та Володимирського повітів⁴⁹. У Любомльському та Ковельському повітах загонові швидко довелося зіштовхнутись з численними злочинними угрупованнями, які 1922 року активізували діяльність. Найбільшою жорстокістю вирізнявся загін С. Козіка, який 8 березня 1922 року здійснив напад на село Згорани. У результаті було спалено два господарства і двадцять дві голови худоби. Дії цього загону набули такого розголосу, що воєводське управління призначило грошову винагороду у сумі 200 тис. марок за затримання або фізичну ліквідацію С. Козіка та 100 тис. марок за кожного члена злочинного угруповання. 31 березня 1922 року був смертельно поранений М. Дігтярук із загону С. Козіка. 25 листопада 1922 року під час сутички з мобільним підрозділом поліції у гміні Головно був вбитий сам С. Козік та його спільник С. Оніщук⁵⁰. Наприкінці березня 1923 року поліція заарештувала трьох членів його банди. За рішенням суду усі вони були розстріляні. Такі заходи, доповнені масовими арештами інших озброєних злочинців та їхньою ізоляцією від суспільства, дозволили стабілізувати ситуацію і навести належний громадський порядок у повіті.

Аналогічними методами упродовж 1923–1924 років було знешкожене злочинне угруповання Д. Бобика, яке діяло у Ковельському та частково Любомльському повітах. Унаслідок успішних оперативних заходів у листопаді 1923 року на території Ковельського повіту поліція заарештувала Д. Бобика⁵¹. Зазначене угруповання остаточно було ліквідоване наприкінці червня 1925 року. Однак 20 липня 1924 року у перестрілці з його членами загинув постерунковий В. Беганський.⁵² Загалом упродовж червня 1922 – липня 1924 років на теренах Ковельського повіту силами поліції вдалося знешкодити 102 бандити⁵³. 11 березня 1925 року староста Ковельського повіту нагородив премією у 100 золотих дільничного Ф. Коцембу з відділу державної поліції в Любитові за героїзм, виявлений

при знешкодженні бандита Я. Оксенюка⁵⁴. У II-у кварталі 1925 року у Волинському воєводстві силами поліції було зафіксовано 67 бандитських нападів, з яких 31 було викрито. На цей період припадає остаточне знешкодження угруповання Д. Бобика. 5 квітня 1925 року поліція фізично знешкодила А. Шафранюка – одного з найбільш активних членів вищезазначеного злочинного загону⁵⁵.

У 1922 році на теренах Луцького повіту поліція зіткнулася з діяльністю злочинних угруповань, що очолювалися І. Тараном та братами Кнолями. У травні 1923 року за допомогою спеціально організованого комісаром К. Дістерхофом мобільного збройного підрозділу вдалося майже повністю ліквідувати загін Кнолів. У сутичці з силами поліції на території гміни Рожище загинули Г. Кноль та його спільники: В. Кулеша та С. Фінкельштейн. Остаточо банда припинила існування у листопаді 1923 року, коли вдалося знешкодити і В. Кноля. Щодо злочинного угруповання І. Тарана, то воно теж було ліквідоване у листопаді 1923 року. Під час облави І. Таран покінчив життя самогубством, а його спільники – В. Бояновський та С. Боярчук – були затримані і розстріляні за вироком суду⁵⁶.

У 1924 році поліція вела боротьбу зі злочинним угрупованням О. Стешенка та І. Козака, яке займалось грабунком населення Луцького і сусідніх повітів. Одним з найбільш зухвалих і кривавих злочинів, скоєних загonom І. Козака, стало вбивство у колонії Олександрівка (гміна Коритниця, Володимирського повіту) сім'ї Ковальських, яка налічувала трьох дорослих осіб і двох дітей⁵⁷. Для його знешкодження воєводське управління мобілізувало поліцію кількох повітів. У сутичці з нею під містечком Торчин Луцького повіту І. Козак був застрелений⁵⁸.

На теренах Дубенського повіту чимало клопоту поліції завдав бандитський загін «Сапожників». Він був ліквідований у липні 1923 року. За успішні дії з його ліквідації правоохоронці М. Бубла та М. Сенек з дільниці у с. Варковичі були нагороджені срібними іменними годинники від воєводи С. Сроковського⁵⁹. У травні 1924 року у повіті був знешкоджений злочинний загін братів Теслюків⁶⁰.

Згідно офіційної статистики, протягом 1922–1926 років на території Західної Волині поліція зафіксувала 580 випадків «грабежу

і розбою у бандах»: 1922 року – 179 (розкрито 65), 1923 року – 121 (45), 1924 року – 146 (52), 1925 року – 94 (?), 1926 року – 40 (?)⁶¹. Приблизно так само, як грабіж і розбій у бандах, виглядав звичайний грабіж і розбій – 510 зафіксованих випадків упродовж 1922–1926 років (1922 року – 132 (розкрито 55), 1923 року – 103 (51), 1924 року – 109 (44), 1925 року – 100 (?), 1926 року – 66 (?). Загалом рівень бандитизму у 1922–1926 роках був найбільшим упродовж усього міжвоєнного двадцятиліття⁶².

Згідно даних судових вироків Волинського окружного управління державної поліції, упродовж 1921–1925 років було розстріляно 97 злочинців (відповідно: 1921 року – 24 особи, 1922 року – 19, 1923 року – 28, 1924 року – 10, 1924 року – 16 осіб)⁶³. За аналогічний період у сутичках із правоохоронними органами загинуло 63 зловмисники (1921 року – 3 особи, 1922 року – 8, 1923 року – 22, 1924 року – 12, 1925 року – 18 осіб)⁶⁴.

Варто зауважити, що українська радянська історіографія розглядала злочинні загони (зокрема, О. Стешенка, Г. Кноля та Д. Бобика) як «народних месників», які «підстерігали буржуазію і поміщиків на всіх шосейних та ґрунтових дорогах», «нищили поміщицькі маєтки, господарства осадників та куркулів», «тримали буржуазію і поміщиків у постійному полоні»⁶⁵. Скинувши ідеологічний тягар й критично переосмисливши доробок науковців комуністичної доби, можна погодитись, що чимало так званих партизан діяли з переконань відновлення української державності, але у її радянській формі. Однак, як показала практика, модель радянської України була далекою від ідеалу, а терор «народних месників» проти мирного населення, який мав місце у «досанаційний» період на Волині, не можна виправдовувати навіть «найсвітлішими комуністичними ідеями».

Серед інших видів злочинів, які були зафіксовані у Волинському воєводстві упродовж 1922–1926 років, варто відзначити «порушення громадського спокою» (розкрито 9207 злочинів), «лихварство» (розкрито 4845 злочинів), «жебрацтво» (розкрито 2388 злочинів), «шахрайство» (протягом 1922–1924 років розкрито 488 злочинів), «протизаконне виготовлення спиртних напоїв» (розкрито 1521 злочин).

Таб. 1. Найважливіші злочини зафіксовані і розкриті силами державної поліції Волинського воєводства упродовж 1922–1926 років*

Вид злочину		1922	1923	1924	1925	1926
Зрада батьківщини та інші політичні злочини	Р*	133	266	559	904	118
Злочини проти влади	Р	301	1450	2948	1545	748
Дезертирство	Р	757	478	361	139	112
Порушення громадського спокою	Р	709	1785	1504	1901	3308
Жебрацтво	Р	445	493	276	553	621
Контрабанда	Р		251	92	91	113
Підробка грошових одиниць, цінних паперів та інших документів	З**	64	33	31	149	293
	Р	73	48	34	?	?
Підробка продуктів харчування	З	6	6	9	4	6
	Р	7	11	9	?	?
Грабіж і розбій у бандах	З	179	121	146	94	40
	Р	65	45	52	?	?
Звичайний грабіж і розбій	З	132	103	109	100	66
	Р	55	51	44	?	?
«Вбивства у бандах»	З	21	31	15	13	3
	Р	15	21	4	?	?
«Звичайні вбивства»	З	65	69	61	53	71
	Р	50	51	51	?	?
Дітовбивства	З	?	?	?	78	52
Злочини проти моральності	З	38	43	50	121	146
	Р	46	50	85	?	?
Завдання тілесних ушкоджень	З	453	971	908	1812	3732
	Р	445	1040	943	?	?
Крадіжки із зламом	З	833	826	576	1043	780
	Р	350	377	306	?	?
Крадіжки без зламу, кишенькові крадіжки	З	1838	2746	3202	4454	6219
	Р	1051	2010	2136	?	?
«Крадіжки з поля та лісу»	Р	739	2171	2472	1861	1962
Крадіжки коней та худоби	З	1217	887	778	477	478
	Р	352	289	250	?	?
Шахрайство	З	94	164	195	237	408
	Р	83	191	214	?	?
Лихварство	Р	643	1936	1202	522	542
Таємне виготовлення алкогольних напоїв	Р	788	316	161	89	167
	З	143	222	240	230	244
«Злочинний підпал»	З	51	86	89	?	?
	Р					

*Р – розкрито

**З – зафіксовано

*Таблиця створена Р. Літвінським за матеріалами: Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1924; Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1925; Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1925/1926, Warszawa 1927. Див. Litwiński R. Policja Państwowa w województwie wołyńskim... – S. 196–197.

Окрім основних функцій, які були пов'язані з охороною громадського порядку, державна поліція на вимогу органів державної влади та місцевого самоврядування виконувала чимало додаткових обов'язків. Наприклад, варто виокремити контроль за санітарним станом міських та сільських населених пунктів Волинського воєводства. Першою правоохоронною формацією, яка почала моніторинг санітарного стану міста Луцька, стала комунальна поліція. У службовому наказі № 1 від 20 червня 1919 року голова комунальної поліції Л. Прушинський наголошував на необхідності поліцейського контролю над систематичним прибиранням не тільки вулиць міста Луцька, але й закладів громадського харчування та торгових пунктів⁶⁶. Дотримання санітарних норм стосувався наказ Л. Прушинського № 11 від 2 липня 1919 року.

Луцький повітовий комендант державної поліції підкомісар С. Фіхна у наказі № 9 від 7 листопада 1920 року оголосив перелік обов'язків правоохоронців щодо санітарного нагляду за дотриманням чистоти вулиць, доріг та міських площ. Поліція була зобов'язана контролювати прибирання приватних будинків (особливо пильно відстежувати факти викидання сміття та інших видів відходів на вулиці; чищення килимів та постільної білизни на балконах з подальшим викиданням бруду на вулицю), функціонування міської каналізації, своєчасне очищення дахів житлових приміщень від снігу⁶⁷. 10 червня 1921 року з'явилося спільне розпорядження надзвичайного комісара у справах боротьби з епідеміями та міністра внутрішніх справ Польщі «Про дотримання чистоти в будинках, на тротуарах і проїзних частинах». Нагляд за виконанням його положень магістрат міста Луцька поклав на повітове управління державної поліції⁶⁸.

Серед додаткових обов'язків, які були покладені на державну поліцію, можна зазначити проведення ретельної перевірки особових даних волинян та видачу місцевим мешканцям спеціальних кваліфікаційних посвідчень, які становили обов'язкову умову для отримання закордонного паспорту з метою виїзду за кордон. Джерела свідчать, що упродовж 1921–1926 років робота в цьому напрямі проводилась надзвичайно активно⁶⁹. Така діяльність пов'язана з міграційними процесами на Волині, що характеризувалися збільшенням кількості

населення в регіоні через репатріаційну та колонізаційну політику польського уряду.

Будучи виконавчою одиницею адміністративної влади, державна поліція виконувала й інші розпорядження Волинського воєводського управління. Так, згідно доручення воєводи С. Сроковського від 30 вересня 1923 року, на поліцію покладались обов'язки контролю за виконанням розпорядження адміністративної влади щодо повсюдного використання польської мови. Поліція була зобов'язана слідкувати, щоб усі зовнішні написи на державних та приватних установах, афішах, закладах громадського харчування та торгівлі містили основний текст польською мовою. Разом з тим, за бажанням населення, поруч дозволялось розміщувати текст й українською мовою⁷⁰.

Отже, діяльність польської державної поліції на Волині з підтримки громадського порядку та суспільної безпеки базувалась на використанні превентивно-репресивних заходів. Неефективність превентивних дій створила сприятливий ґрунт для застосування репресивних заходів. Небажання переважної більшості місцевого населення сприймати польську владу, економічна криза 1919–1923 років, значне ускладнення криміногенної ситуації гальмували діяльність польської державної поліції. Її репресивна активність протягом 1919–1926 років дала змогу значно знизити рівень злочинності й зміцнити позиції польської влади, однак, негативно позначилася на ставленні місцевого населення до поліції. Воно сприймало поліцію лише як апарат примусу. Разом з тим, не слід забувати, що окрім вищезазначених завдань, вона була зобов'язана виконувати й інші специфічні розпорядження органів державної влади та місцевого самоврядування. Вони, зокрема, полягали у нагляді за санітарним станом населених пунктів, недопущенні випадків епідемій, виконанні спеціальних доручень Волинського воєводського управління, органів міського самоврядування тощо. Проаналізовані нами матеріали засвідчують ефективність діяльності поліції у цих сферах.

ПРИМІТКИ:

¹ Під терміном «Волинь» розуміється західна частина Великої Волині, що у міжвоєнне двадцятиліття становила Волинське воєводство Другої Речі Посполитої.

- ² Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN). – Zesp. 2013. – Sygn.1. – S. 4.
- ³ Gazeta Administracji i Policji Państwowej (Warszawa). – 1923. – № 23. – S. 8.
- ⁴ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 45, оп. 1, спр. 2, арк. 106.
- ⁵ ДАВО. – Ф. 167, оп. 1, спр. 23. арк. 86.
- ⁶ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 110, оп. 1, спр. 2, арк. 43.
- ⁷ Litwiński R. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w latach 1921–1939. Organizacja i główne kierunki działania // *Ucrainica Polonica*. – 2004. – T. 1. – S. 190–191.
- ⁸ Stadler K. Formy wystąpienia policjanta oraz zasady stosowania niektórych środków przymusowych. – Warszawa, 1934. – S. 32–35.
- ⁹ ДАРО. – Ф. 147, оп. 1, спр. 11, арк. 2.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ ДАВО. – Ф. 1, оп. 1, спр. 199, арк. 45.
- ¹² Kęsik J. Struktura narodowościowa województwa wołyńskiego w okresie międzywojennym // *Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej: przekształcenia struktury narodowościowej: 1931–1948 / pod red. S. Ciesielskiego*. – Wrocław, 2006. – S. 15.
- ¹³ Litwiński R. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w latach 1921–1939.... – S. 190.
- ¹⁴ Там само. – С. 190.
- ¹⁵ Głos Wołyński (Łuck). – 1922. – № 29. – S. 10, 16.
- ¹⁶ Życie Wołynia (Łuck). – 1924. – № 43. – S. 8.
- ¹⁷ ДАВО. – Ф. 1, оп. 2, спр. 912, арк. 2.
- ¹⁸ ДАРО. – Ф. 86, оп. 3, спр. 116, арк. 21–22.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Sokołowski M. Nadużycia Policji Państwowej w świetle wystąpień poselskich w Sejmie II RP // *Przegląd Policyjny*. – 2003. – № 3–4 – S. 19.
- ²¹ Rudnicki K. Wspomnienia prokuratora. – Warszawa, 1956. – S. 57.
- ²² Ходирев В. А., Савчук О. М., Маруга В.М. Нарис історії органів внутрішніх справ Волині. – Луцьк, 2000. – С. 24.
- ²³ Там само. – С. 24.
- ²⁴ Наш голос (Луцьк). – 1921. – Ч. 16. – С. 5.
- ²⁵ ДАВО. – Ф. 46, оп. 9, спр. 52, арк. 118.
- ²⁶ Sokołowski M. Nadużycia Policji Państwowej... – S. 23.
- ²⁷ Там же. – S. 27.
- ²⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі –

ЦДАГОУ). – Ф. 6, оп. 2, спр. 58, арк. 106–107.

²⁹ Sokołowski M. Nadużycia Policji Państwowej... – S. 21.

³⁰ Dziennik Wołyński (Łuck). – 1923 r. – № 10. – S. 2.

³¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej – APL). – Zesp. 448. – Sygn.108. – S. 33.

³² ДАВО. – Ф. 1, оп. 4, спр. 1086, арк. 13.

³³ ДАВО. – Ф. 36, оп. 13, спр. 15, арк. 3.

³⁴ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 2, оп. 1, спр. 307, арк. 3–5.

³⁵ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania II (1923) – Warszawa, 1924. – S. 186.

³⁶ Litwiński R. Policja Państwowa w województwie wołyńskim... – S. 188.

³⁷ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania IV (1925/1926). – Warszawa, 1927. – S. 246; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania V (1927). – Warszawa, 1927. – S. 501.

³⁸ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania II (1923) – S. 186; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski... – Rok wydania IV (1925/1926)... – S. 447; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania V (1927)... – S. 501.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Dziennik Wołyński (Łuck). – 1923. – № 35. – S. 3.

⁴¹ ДАВО. – Ф. 1, оп. 4ф, спр. 373, арк. 10.

⁴² Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania II (1923)... – S. 186.

⁴³ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania IV (1925/1926)... – S. 447; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania V (1927)... – S. 501.

⁴⁴ Litwiński R. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w latach 1921–1939... – S. 188.

⁴⁵ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania II (1923)... – S. 186; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania IV (1925/1926)... – S. 447; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania V (1927)... – S. 501.

⁴⁶ ДАРО. – Ф. 110, оп. 1, спр. 2, арк. 61.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ ДАРО. – Ф. 139, оп. 1, спр. 4, арк. 12.

⁴⁹ ДАВО. – Ф. 1, оп. 4а, спр. 47, арк. 17.

⁵⁰ Там само. – Арк. 18.

⁵¹ Dziennik Wołyński (Łuck). – 1923. – № 52. – S. 3.

⁵² ДАВО. – Ф. 1, оп. 4а, спр. 47, арк. 20.

⁵³ Там само. – Арк. 35.

⁵⁴ ДАВО. – Ф. 308, оп.1, спр.4, арк. 13.

⁵⁵ ДАВО. – Ф. 1, оп.2, спр. 912, арк. 1.

⁵⁶ ДАВО. – Ф. 1, оп. 4а, спр. 47, арк. 42.

⁵⁷ Там само. – Арк. 22.

⁵⁸ Там само. – Арк. 42.

⁵⁹ Там само. – Арк. 32.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania II (1923)... – S. 186; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania IV (1925/1926)... – S. 447; Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski. – Rok wydania V (1927)... – S. 501.

⁶² Przegląd Wołyński (Łuck). – 1929. – № 27. – S. 7.

⁶³ ДАВО. – Ф.1, оп. 4а, спр. 47, арк. 5.

⁶⁴ ДАВО. – Ф. 1, оп. 4а., спр.97, арк. 4–6.

⁶⁵ Оксенюк Р. Н. Нарис історії Волині. – Львів, 1970. – С. 188, 194.

⁶⁶ ДАВО. – Ф. 158, оп. 5, спр. 27, арк. 23, 56.

⁶⁷ ДАВО. – Ф. 45, оп. 1, спр. 4, арк. 10.

⁶⁸ ДАВО. – Ф. 269, оп. 1. спр. 7, арк. 17.

⁶⁹ ДАВО. – Ф. 45, оп. 1, спр. 14, арк. 81.

⁷⁰ ДАВО. – Ф. 1, оп. 2, спр. 181, арк. 1–2.